

Er positiv atferdsstøtte (PAS) overflødig
når myndighetene
regulerer hvordan atferdsanalyse skal anvendes?

Børge Holden
Sykehuset Innlandet & Habilitering Hadeland

Historikk

- I USA, særlig på 1970- og 1980-tallet, debatterte atferdsanalytikere om all utfordrende atferd kan behandles uten tvang.
- Debatten endte med en bok der mange atferdsanalytikere skrev om aversive og ikke-aversive tiltak (Repp & Singh, 1990).
- «Optimistene» mente at all tvang kan unngås ved å finne årsaker (Carr, Robinson & Palumbo, 1990).
- De «nøkterne» mente at tvang ikke alltid kan unngås (Axelrod, 1990).
- De som var mest imot aversive tiltak, dannet positiv atferdsstøtte, PAS (positive behavior support, PBS).
- Om bakgrunnen for PAS skrev Horner, Dunlap, Koegel et al. (1990) at «mange ... utsettes for dehumaniserende tiltak som hverken er etiske eller nyttige ... Ikke-aversiv atferdsbehandling ... er utviklet ... som alternativ til ... ekstreme tiltak» (s. 125–126).
- De dokumenterte ikke hvor mange som ble utsatt for slike tiltak, og før PAS oppsto, hadde USA retningslinjer for bruk av tvang.

PERSPECTIVES ON THE USE OF
NONAVERSIVE AND AVERSIVE
INTERVENTIONS FOR PERSONS
WITH DEVELOPMENTAL DISABILITIES

ALAN C. REPP
NIRBHAY N. SINGH

SYCAMORE PUBLISHING COMPANY

Hva er PAS?

Heggheim og Sørland (2019) oppsummerer PAS i ti punkter. De tre første er om verdier:

1. **Forebygging** og reduksjon av utfordrende atferd skjer ved **økt livskvalitet**, inkludering, deltaking og støtte til sosialt verdsatte roller.
2. **Konstruktive** tilnærminger som bygger ferdigheter og muligheter hos mottakerne, og avvisning av aversiv og restriktiv praksis.
3. Mottaker deltar i å bestemme, innføre og validere praksiser for vurdering og tiltak, og evidensgrunnlag.

forts.

De tre neste er om teori- og evidens- grunnlag:

4. Utfordrende atferd har viktige **funksjoner** for personen.

5. **Konstruktive** prinsipper fra atferdsanalyse for å planlegge og støtte atferdsendring.

6. **Utfyllende evidensbaserte** tilnærminger for å støtte atferdsendring.

Forts.

De fire siste er om prosess:

7. En **datadrevet** tilnærming.

8. **Funksjonell vurdering** som grunnlag for tiltak.

9. Tiltak med **flere komponenter** for å endre atferd (proaktivt) og håndtere atferd (reaktivt).

10. Langsiktig utføringsstøtte, oppfølging og evaluering.

«Utfyllende» eller «andre kunnskapsbaserte tilnærminger» enn atferdsanalyse (Berge (2023): ACT og ART (men begge har atferdsanalytisk opphav)).

Heggheim og Sørland (2019) tilføyer at å redusere utfordrende atferd:

- Ikke er hovedmål, men «en sekundær gevinst» (s. 3) av økt livskvalitet som oppnås ved å forstå den utfordrende atferdens funksjon og «den brede konteksten som atferden skjer i» (s. 3).
- Aldri skjer uten å erstatte den, og utfordrende atferd forstås som personens «forsøk på å påvirke og utøve kontroll over sitt liv» (s. 11).

Berge (2023) hevder at da PAS oppsto:

- Var det vanlig å mene at en person med utfordrende atferd «var syk, ond, manipulerende eller oppførte seg dårlig med vilje» (s. 6).
- At tiltak ofte gikk ut på straff.
- Mens PAS er å «vektlegge personens interesser og ressurser ... lete etter styrker og det som er bra ... tilrettelegge for størst mulig grad av aktivitet, deltakelse og medborgerskap ... livskvalitet og legge til rette for å forebygge og redusere utfordrende atferd» (s. 7).

Heggheim og Sørland (2019):

- PAS avviser å forstå utfordrende atferd som «psykisk sykdom» (s. 11).
- PAS er den mest effektive og sosialt valide tilnærming til å avhjelpe utfordrende atferd, men «Hadde det ikke vært for de siste 35 årene med forskning innenfor anvendt atferdsanalyse, kunne ikke PAS ha eksistert» (s. 10).

Som grunnlag for PAS, viser Berge (2023) og Heggheim og Sørland (2019) også til:

- CRPD.
- Helsedirektoratets *Gode helse- og omsorgstjenester for personer med utviklingshemming*.
- Kapittel 9 i khol.
- NOU 17 *På lik linje* (Barne- og likestillingsdepartementet, 2016), som har mye felles med de andre dokumentene.

Heggheim og Sørland (2019) skriver sågar at:

- «PAS bygges verdimeessig på» (s. 6) de nevnte dokumentene.
- PAS' fokus på personens behov og preferanser er «i **overensstemmelse med** norske retningslinjer» (s. 18).
- Rundskrivet til kapittel 9 sier at det skal avklares hva personen vil oppnå med utfordrende atferd, og hjelpe personen til å vise det på andre måter. Dette «vektlegges **også** i PAS».

Alt ved PAS som ikke er atferdsanalytiske metoder, samsvarer altså med offentlige dokumenter som mye er hentet fra.

Det svekker PAS' berettigelse.

Kommentarer til noen PAS-synspunkter

- Å *avvise* aversive og restriktive praksiser er drastisk - ikke all utfordrende atferd kan dempes nok med positive metoder, og nødssituasjoner oppstår.
- Neppe alle mottakere kan vurdere «evidensgrunnlag» for metoder.
- Å redusere utfordrende atferd kan ikke være sekundær gevinst av økt livskvalitet når livskvaliteten er høy fra før.
- Å forstå utfordrende atferds funksjon kan være vanskelig, altså behov for både tvang, og for (atferdsanalytiske) standardtiltak à la tegnøkonomi og atferdsavtaler.
- Å ikke fjerne utfordrende atferd uten å erstatte den, er en gammel atferdsanalytisk tommelfingerregel. Forts.

- Mange med utfordrende atferd har utvilsomt blitt oppfattet som syke, onde, manipulerende eller som å oppføre seg dårlig med vilje, men atferdsanalytikere har bekjempet slike forklaringer siden 1950-tallet (Skinner, 1953).
- Men hvis Berge (2023) mener at ingen konsekvenser av utfordrende atferd er uakseptable, og at ingen er dyssosiale, tar han feil.
- Utfordrende atferd kan forstås som en side ved «psykisk sykdom», særlig når grunnlaget for en psykiatrisk diagnose er utfordrende atferd, som pedofili, blotting, pyromani og tourette.

Atferdsanalyse versus det «unike» med PAS

Før PAS skrev og gjorde atferdsanalytikere mye som er sentralt i PAS, blant annet:

- B. F. Skinner (1904–1990) var sterkt imot straff: «I det lange løp virker straff ... til ulempe både for den straffede og den som straffer. De aversive stimuli ... skaper emosjoner, inkludert predisposisjoner til å unnslippe eller å ta igjen, og hemmende angst» (1953, s. 183).
- Angst er «En vanlig følgetilstand ved unngåing eller unnslippelse» (1953, s. 362), og «å opptre aggressivt mot den som kontrollerer, og mindre annen atferd. Emosjonen kan forskyves ... til andre personer og ting generelt. Et mildt eksempel er dårlig humør, et ekstremt er sadisme. Raseri synes å være et upresist opprør» (1953, s. 362).
- Goldiamond (1974/2022) skrev om «å konstruere repertoarer ..., heller enn å eliminere repertoarer» (s. 121).

- Wahler (1975; Wahler, House & Stambaugh, 1976; Wahler & Fox, 1981) skrev om økologiske faktorer for å forstå og behandle utfordrende atferd.
- Montrose M. Wolf lanserte begrepet 'sosial validitet' i 1978, og definerte det som:
  - Målenes sosiale betydning. Er de hva samfunnet ønsker?
  - Hvor sosialt passende prosedyrene er. Rettferdiggjør målene midlene? Finner deltakerne, omsorgspersoner og andre behandlingstiltakene akseptable?
  - Effektenes sosiale betydning. Er mottakerne fornøyde med resultatene? Alle resultatene, også eventuelle uventede?
- I USA startet arbeidet med å lage atferdsanalytiske etiske retningslinjer på 1960-tallet, og skjøt fart fra 1972 etter at atferdsanalyse hadde vært brukt svært primitivt på en institusjon (Bailey & Burch, 2022).
- Norsk atferdsanalytisk forening, NAFO, laget etiske retningslinjer i 1986, bygget på «Det minst restriktive alternative prinsipp».
- Selv har jeg (Holden, 2003a) ment lenge at en måte å unngå å bruke tvang på, er å redusere mål for atferdsendring.

Mye i rundskrivet til kapittel 9 (Helsedirektoratet, 2015), er atferdsanalyse, som:

- «å avdekke årsaker til utfordrende atferd ... gjøre en *funksjonell analyse* ... kartlegger eventuelle foranledninger og konsekvenser som henholdsvis utløser og opprettholder atferden ... om atferden utløses av at personen opplever et ubehag eller å mangle noe, og om måten atferden blir møtt på eller andre følger av atferden, bidrar til at personen gjentar denne for å oppnå det samme på nytt ... situasjoner og tidspunkter der atferden forekommer mye eller lite. En funksjonell analyse kan gi ... grunnlag for forebygging, ... andre løsninger og utforming av eventuelle opplærings- og treningstiltak.» (s. 41).
- I 2007 skrev jeg en artikkel om behandling av ekstrem selvskading (Holden, 2007), og på samme tid var det lignende artikler (bl.a. Holden, Finstad, Grønnerud & Ravndal, 2009). Atferdens «brede kontekst» ble tatt hensyn til.
- Å redusere bruk av aversive tiltak var i gang før PAS oppsto, og kom til Norge, og har fortsatt, uavhengig av PAS.

Men:

- Atferdsanalytikere er kritiske til nokså ensidig å tilrettelegge miljøet for å forebygge utfordrende atferd. Skinner (1968) skrev at:
- «Tradisjonelle måter å dempe uønsket atferd på uten å straffe, var å gjøre oppgaver lettere, fjerne distraksjoner, gjøre inventar mer robust og vinduer uknuselige ... Imidlertid er dette dessverre ofte en verden der ønsket atferd mangler» (s. 189).
- Utvikling er også læring og eksponering, ikke bare å få alt tilrettelagt – Temple Grandin, en berømt autist, var glad for å ha fått krav i oppveksten.

Uansett må alle arbeide sosialt valid, og ut fra bestemmelser, og:

Offentlige dokumenter, som Berge (2023) og Heggheim og Sørland (2019) viser altså til som grunnlag for det ved PAS som ikke er atferdsanalyse.

Hva sier dokumentene?

- 1991: NOU 20, *Rettsikkerhet for mennesker med psykisk utviklingshemning*, om bruk av tvang innenfor HVPU (Helsevernet for psykisk utviklingshemmede).

Forts.

- 1996: Kapittel 6A i sosialtjenesteloven (Sosial- og helsedepartementet, 1998), som regulerte bruk av tvang i tjenesteyting for mennesker med utviklingshemning, og som trådte i kraft i 1999.

Rundskrivet til kapittel 9 (Helsedirektoratet, 2015) har en egen del om Etikk og grunnleggende rettigheter (s. 26–31), som rett til:

- Selvbestemmelse, treffe egne valg, være seg selv og ikke bli utnyttet
- Privatliv og forsvarlig levestandard, tjenestetilbud, opplæring/utdanning, utøvelse av tro og livssyn, og til å benytte rettigheter.
- Under Livsmiljø, tjenestetilbud og særlige utfordringer (s. 32–44) utdypes:
- Mulige utfordringer ved utviklingshemning,
- Årsaker og tilnærminger til utfordrende atferd.

Universitetsbiblioteket i Bergen

31 JULI 1991

NOU

NORGES OFFENTLIGE UTREDNINGER

Rettsikkerhet for mennesker med psykisk utviklingshemming

NOU 1991: 20

SOSIAL- OG HELSEDEPARTEMENTET

Rundskriv I-41/98 til lov om sosiale tjenester m v

Rettigheter for og begrensning og kontroll med bruk av tvang og makt m v overfor enkelte personer med psykisk utviklingshemming

Det kreves:

- ‘Andre løsninger’ (s. 70–73); tiltak uten tvang, før tvang eventuelt utføres
- Forebygging ved tilrettelegging av tjenestetilbudet (s. 65–67)
- Forebygging ved opplæring, veiledning og oppfølging av tjenesteyterne (s. 67–68).

I tillegg beskrives:

- Skade som må foreligge før tvang kan brukes (s. 73–78),
- Forholdsmessighet mellom skade og tvangsbruk (s. 79–80) og
- Faglig og etisk forsvarlig tvang (s. 80–84).

Rundskrivet nevner også psykiske lidelser som mulig årsak til utfordrende atferd (til forskjell fra hva Heggheim og Sørland, 2019, s. 11, skriver om PAS).

Alt i rundskrivet om etikk, livskvalitet, alternativer og annet, er det samme som PAS framhever, men forelå før, og kom da PAS ennå var nytt i USA.

Veilederen Gode helse- og omsorgstjenester til personer med utviklingshemning (Helsedirektoratet, 2021)

Kommuner skal:

- Styrke tjenesteyteres kommunikasjons- og relasjonskompetanse
- Legge til rette for selvbestemmelse, beslutningsstøtte og å medvirke på systemnivå.
- Utføre tillitsskapende tiltak overfor tjenestemottakere som takker nei til nødvendig bistand, legge til rette for fysisk aktivitet og god seksuell helse.
- Beskytte mot vold og overgrep.

«Grunnleggende verdier ... er ... trygghet, verdighet, integritet, retten til selvbestemmelse, helse, faglig kvalitet, omsorgsfull hjelp, toleranse ... etisk refleksjon ... gode begrunnede faglige avgjørelser basert på etisk skjønn ...» (s. 17).

«helse- og omsorgstjenesten må sørge for nødvendig etisk kompetanse og bevissthet hos tjenesteyterne, og legge til rette for praktisk og systematisk etikkarbeid» (s. 17).

Forts.

Mer:

- Opplæring i bruk av alternativ og supplerende kommunikasjon (ASK).
- Forebygge utfordrende atferd: Kartlegging av selve atferden, dens foranledninger og konsekvenser, og om atferden kan forklares med sykdom, smerter, søvnproblemer, eller lignende ... undersøkes om atferden kan forklares med manglende forutsigbarhet og struktur ... bruke anerkjente metoder, som funksjonelle kartlegginger.
- Tiltak kan generelt være økt forutsigbarhet, bedre kommunikasjon, støyreduksjon og mer privatliv ... individrettede tiltak som behandling av sykdom, sosial ferdighetstrening, kommunikasjonstrening, dagsplaner, atferdsavtaler.

Individrettede atferdsanalytiske tiltak nevnes flere ganger i veilederen – tilrettelegging er ikke *alt*.

PAS nevnes ikke i veilederen, så alt dette er mulig uten PAS.

Gode helse- og omsorgstjenester til personer med utviklingshemming

Nasjonal veileder

Først publisert: 02. juni 2021

Sist faglig oppdatert: 17. oktober 2022

NOU 17 fra 2016, På lik linje

Overlapper en del med kapittel 9 og med veilederen.

Etiske retningslinjer

Association for Behavior Analysis International (ABAI) bruker den enkelte profesjons retningslinjer.

I 2012 diskuterte NAFO å lage egne etiske retningslinjer, men fant at offentlige dokumenter og fagforbunds retningslinjer er nok.

Pasient- og brukerrettighetslovens § 3–1:

«Tjenestetilbudet skal så langt som mulig utformes i samarbeid med pasient eller bruker ... stor vekt på hva pasienten eller brukeren mener ved utforming av tjenestetilbud.»

Sluttkommentarer

- Atferdsanalyse har en lang historie, og dermed noe på «rullebladet», som har gitt stereotype oppfatninger om atferdsanalyse.
- Det har gjort det lett for PAS å framstå som et «plettfritt» alternativ.
- Det norske PAS-miljøet har jobbet godt politisk, og markedsført seg.
- Mange kommuner har avvist atferdsanalyse, og adoptert PAS, og et kommunalt PAS-nettverk startet i 2015.
- Noen personer som har mislikt atferdsanalyse, men som bruker atferdsanalytiske metoder innenfor PAS, benekter at de er atferdsanalytiske. Båndene til atferdsanalyse svekkes.

forts.

- I Norge må mer og mer atferdsanalytisk arbeid skje ut fra PAS. Sier man at man er atferdsanalytiker, og «bare» følger lover og retningslinjer, stenges man ute fra jobber og oppdrag.
- Vi kan ikke forvente at politikere ser at PAS er keiserens nye klær, men ledere bør se mer på innhold enn på innpakning.
- Berge (2024) skriver at «PAS bidrar til å «selge inn» [atferdsanalyse] som en god og effektiv metode for å skape endring». Men det som bokstavelig talt selges, er PAS, som høster det atferdsanalyse har sådd.

forts.

- Resultatet av at atferdsanalyse underlegges PAS, kan bli at atferdsanalytikerens identitet svekkes, som for andre som må skjule seg.
- Men atferdsanalytikere kan atferdsanalytiske metoder best – å svekke atferdsanalyse svekker dermed fagretningen som PAS får metoder fra.
- Det som skal være unikt ved PAS, er bare *samfunnets syn*. PAS er dermed overflødig, og at anbud fra private leverandører må «garantere» PAS, er dermed meningsløst.
- Berge (2023): «I utlysningsteksten etter nye medarbeidere bør det være tydelig at virksomheten jobber i tråd med PAS» (s. 39). Det bør heller stå «i tråd med norske bestemmelser og retningslinjer», som er en selvfølge.
- Hva kan atferdsanalytikere gjøre? Bli kameleoner, eller ta kampen opp?
- Vi må gjøre det siste, ved å gjøre det vi kan for å avsløre PAS' overflødighet.